
Розділ 1

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ

СОЦІАЛЬНИХ КОМУНІКАЦІЙ

Part 1

THEORY AND HISTORY

OF SOCIAL COMMUNICATIONS

■ УДК 94:321.74:323.272](477)“1917/1921”

В. М. Шейко, доктор історичних наук, професор, ректор, Харківська державна академія культури, м. Харків

rector-2@ic.ac.kharkov.ua

<http://orcid.org/0000-0002-3532-7439>

ТРАНСФОРМАЦІЯ ВІДНОСИН СТАРОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ І ВЛАДИ ПІД ЧАС УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ В 1917–1921 РР.

Аналізуються процеси трансформації відносин старої інтелігенції й різних влад в Україні під час Української революції в 1917–1921 рр. Основну увагу приділено трансформації відносин старої інтелігенції з радянською владою, оскільки саме вона, зрештою, перемогла в Україні під час Української революції в 1917–1921 рр. Показано, що більшовицька партія й радянська влада, як і інші влади, турбувалися передусім про свої інтереси, прагнучи використати українське питання для побудови «омріяного» нового суспільства. Їх не турбувала майбутня доля старої інтелігенції або України, їм потрібні були ресурси для реалізації власних згубних глобальних планів побудови соціалізму в усьому світі.

Ключові слова: *стара інтелігенція України, радянська влада, Українська революція, культура, влада, трансформація відносин.*

В. Н. Шейко, доктор исторических наук, профессор, ректор, Харьковская государственная академия культуры, г. Харьков

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОТНОШЕНИЙ СТАРОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ И ВЛАСТИ ВО ВРЕМЯ УКРАИНСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ В 1917–1921 ГГ.

Анализируются процессы трансформации отношений старой интеллигенции и разных властей в Украине во время Украинской революции в 1917–1921 гг. При этом основное внимание уделяется трансформации отношений старой интеллигенции с советской властью, так как именно она в конечном варианте одержала победу в Украине во время Украинской революции в 1917–1921 гг. Показано, что большевистскую партию и советскую власть волновали, как и другие власти, в первую очередь, свои

интересы, желание использовать украинский вопрос для построения «желанного» нового общества. Их не интересовала дальнейшая судьба старой интеллигенции, Украины, им нужны были ресурсы для реализации своих пагубных глобальных планов построения социализма во всем мире.

Ключевые слова: старая интеллигенция Украины, советская власть, Украинская революция, культура, власть, трансформация отношений.

V. M. Sheyko, Doctor of Historical Sciences, Professor, Rector, Kharkiv State Academy of Culture, Kharkiv

TRANSFORMATION OF INTERRELATIONS OF THE OLD INTELLIGENTSIA AND THE AUTHORITIES IN THE PERIOD OF THE UKRAINIAN REVOLUTION IN 1917–1921

The aim of this paper is not only to explore and reinterpret the issues of transformation of interrelations of the old intelligentsia and the Soviet authorities in Ukraine during the Ukrainian revolution in 1917–1921 but also to extrapolate those events to the present. 100 years have passed since then and we have to analyze those events in order not to repeat the mistakes of those times.

Research methodology. In this research the author uses mainly the principles and methods of culturological and comparative analysis because they make it possible to analyze the events of those times and extrapolate them to the present.

Results. The study of the improvement of the relations of the old intelligentsia and the Soviet authorities in Ukraine within the period of the Ukrainian revolution in 1917–1921, civil war and intervention demonstrates that the events of those years are analogous to the present-day situation, when once again the fate of Ukraine and its European choice are being decided. The analysis has shown that the previous mistakes teach us to take them into account now in relationship with the population and, in particular, with the intelligentsia.

Novelty. The paper presents the first attempt to analyze the issues of transformation of the interrelations of the old intelligentsia and the Soviet authorities during the Ukrainian revolution of 1917–1921 due to the culturological and comparative methodology.

The practical significance. The results of this research can be used in the process of further cultural studies of the issues of the history of world and national culture. They can also be useful for anyone studying and interested in the history of Ukrainian culture.

Keywords: *the old intelligentsia of Ukraine, the Soviet power, the Ukrainian revolution, culture, power, transformation of interrelations.*

Постановка проблеми. Актуальність проблеми трансформації відносин старої інтелігенції й радянської влади під час Української революції в 1917–1921 рр. полягає не тільки в необхідності вивчення та переосмислення фактичних подій тих років, а й екстраполяції означених далі подій на сучасність. Адже відтоді минуло 100 років і слід проаналізувати їх, щоб уникнути помилок тих часів.

Вивчення відносин різних, передусім радянської влади зі старою інтелігенцією під час Української революції в 1917–1921 рр., громадян-

ської війни та інтервенції свідчить, що ситуація тих років подібна до сьогодення, оскільки вирішуються доля України та її подальший шлях щодо європейського вибору.

Мета статті — на засадах культурологічно-компаративістської методології проаналізувати проблеми трансформації відносин старої інтелігенції й радянської влади під час Української революції в 1917–1921 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема залучення старої інтелігенції на сторону радянської влади, що перемогла й в Україні, не мала історичних аналогів і являла собою болісний морально, політично, економічно й соціально карколомно складний процес. Від вирішення цієї проблеми залежала майбутня доля радянської влади загалом і будівництва омріяного нею соціалізму зокрема. Ленін у доповіді про партійну програму на VIII з'їзді РКП(б) 19 березня 1919 р. наголошував, що питання буржуазних спеціалістів актуальне і в армії, і в промисловості, і в кооперативах, і в інших сферах. Він підкреслював, що це — питання, від якого залежить перехід від капіталізму до комунізму (Ленін, «Доповідь про партійну програму 19 березня: [на VIII з'їзді РКП(б) 18–23 березня 1919 р.]», 1973, т. 38, с. 165); зазначав, що наука, техніка, мистецтво знаходяться в руках спеціалістів, у їх головах, тобто — без залучення буржуазної інтелігенції Ленін не вважав можливою побудову комуністичного суспільства (Ленін, «Успіхи і труднощі радянської влади», 1973, т. 38, с. 54, 55). При цьому Ленін у своїй праці «Про диктатуру пролетаріату» вказував на ефективні й необхідні, з його погляду, форми та методи вирішення такого питання — не тільки ліквідація саботажу і спротиву інтелігенції новій владі, не тільки нейтралізація інтелігенції, котра чинить спротив, але й створення умов для співпраці та примушення її служити пролетаріату (Ленін, «Про диктатуру пролетаріату», 1973, т. 39, с. 64). Однак своєрідність такої боротьби полягала в тому, що радянська влада й більшовицька партія постійно заявляли, що ведуть боротьбу не проти, а за інтелігенцію, хоча на практиці переважали силові форми тиску на інтелігенцію та зневажливе ставлення до неї. На публічні відомі докори професора М. П. Дукельського, які містилися у відкритому листі, у якому він виступив проти політики більшовицької партії стосовно дореволюційної інтелігенції,¹ Ленін відповів: якщо б комуністи «натравлювали» на інтелігенцію, то за це необхідно було б вішати таких ініціаторів. Ми, — наголошував він, — не натравлювали народ на інтелігенцію, а заявляли від імені партії і влади про необхідність

1 У березні 1919 р. В. І. Ленін отримав листа професора Воронежського сільськогосподарського інституту, голови Центрального управління державних підприємств шкіряної промисловості М. П. Дукельського, який надруковано в центральній і республіканській пресі (Коммунист, 1919, 9 квітня, с. 1).

створення для інтелігенції кращих умов роботи (Ленін, «Відповідь на відкритий лист спеціаліста», 1973, т. 38, с. 220). Формально так і відбувалося. Адже в Програмі РКП(б), яка була прийнята на VIII з'їзді партії, дійсно наголошувалося на необхідності поміщати буржуазних спеціалістів в товаристські умови з масою робочих і таким чином сприяти об'єднанню працівників розумової і фізичної праці («Програма Російської Комуністичної партії (більшовиків): прийнята на восьмому з'їзді РКП(б) 18–23 березня 1919 р. у Москві», 1979, с. 53). До того ж, Ленін наполягав, що старій інтелігенції необхідно створювати кращі умови для роботи, додавав: примусити працювати «із-під палки» цілу верству населення неможливо (Ленін, «Доповідь про партійну програму 19 березня: [на VIII з'їзді РКП(б) 18–23 березня 1919 р.]», 1973, т. 38, с. 166, 167). Ленін сподівався таким чином забезпечити інтелігенцію від буржуазного впливу морально, матеріально, а потім — й ідеологічно (Ленін, «Доповідь про партійну програму 19 березня: [на VIII з'їзді РКП(б) 18–23 берез. 1919 р.]», 1973, т. 38, с. 167).

У ленінській концепції формування соціалістичної інтелігенції важливе місце, окрім завоювання старої інтелігенції, відведено питанню навчання робочих і селян науки управління господарством, учитися необхідно було в старих спеціалістів, колишніх буржуазних управителів (Ленін, «Промова в організаційній секції 8 грудня: [на VII Всеросійському з'їзді рад]», 1973, т. 39, с. 431). Однак подібне ставлення до старої інтелігенції не мало підтримки навіть серед деяких комуністів. Так, «ліві комуністи» виступили проти використання старої інтелігенції в соціалістичному будівництві. Ленін їх не підтримав, вказуючи на те, що сотні тисяч старих спеціалістів, котрі залишилися в країні, необхідно не ліквідувати, а залучати до будівництва нового суспільства і таким чином перевиховати її в радянському дусі (Ленін, «Дитяча хвороба “лівизни” в комунізмі», 1974, т. 41, с. 95–96).

Слід зауважити, що після встановлення радянської влади в Україні на січень 1918 р. вже в лютому 1918 р. починається австро-німецька окупація, з листопада — англо-французька інтервенція із захопленням Новоросійська, Севастополя, Одеси, потім у січні 1918 р. — Херсона, на початку лютого 1919 р. — Миколаєва; у квітні й травні значну частину України зайняли денікінці, з квітня 1920 р. розпочалося нашествя поляків, з червня — врангелівців тощо. І в ці часи за владу боролися різнобарвні політичні сили — від радянської влади до Центральної Ради, гетьманщини, Петлюри, Григор'єва, Махна тощо. Практично лише в листопаді 1920 р. в Україні завершилися бурхливі події, пов'язані із громадянською війною, інтервенцією й карколомним процесом зміни різних влад.

Зрештою радянська влада в Україні остаточно перемогла (*Історія Української РСР*, 1967, с. 68, 76, 78, 102, 163, 117, 120, 126, 134, 138, 144). Україна пережила жакхливі роки, наслідки яких упродовж тривалого часу відбиватимуться на житті українського народу та його інтелігенції. І, зрозуміло, що в ті самі часи радянська влада змушена була вирішувати передусім питання створення власної армії, що означало першочергову потребу залучення на свою сторону військових спеціалістів із неабиякими труднощами. Адже старий офіцерський корпус формувався переважно із представників і вихідців пануючих верств країни. Саме тому більша частина кадрового офіцества, особливо вищого командного складу, долучалася після Жовтня 1917 р. до ворожого новій владі табору. І якщо нечисельна група головним чином молодшого командного складу старої армії без вагань розпочала професійно співпрацювати з радянською владою, то немало представників старого командного складу зайняли очікувальну позицію. На цей процес особливо вплинули факти нападу на Україну кайзерівської Німеччини на початку 1918 р. і білопаської Польщі в квітні 1920 р. Так, підполковник М. Г. Крапив'янський у 1918 р. на Чернігівщині очолив партизанський рух проти австро-німецьких інтервентів. Про розмах цього руху свідчить те, що кайзерівське командування виділило цілий корпус для боротьби з ним, а за голову М. Г. Крапив'янського обіцяло нагороду в 50 тис. руб. золотом (Федюкин, 1972, *Великий Октябрь и интеллигенция: из истории вовлечения старой интеллигенции в строительство социализма*, с. 126). У 1920 р. після нападу на радянську державу білополяків до старого офіцерського корпусу звернулася група військових офіцерів на чолі з відомим генералом А. А. Брусиловим. Вона закликала до добровільної служби робітничо-селянській владі Росії, щоб не допустити її розграбування («Воззвание ко всем бывшим офицерам, где бы они не находились: к наступлению польских белогвардейцев», 1920, 30 травня). Ленін писав: навіть колишні царські генерали визнають несправедливими домагання Польщі і бажають нам допомагати (Ленін, «Промова на широкій робітничо-червоноармійській конференції в Рогозько-Симоновському районі 13 травня 1920 р.: газетний звіт», 1974, т. 41, с. 113).

Отже, одним із факторів, які впливали на відносини військових спеціалістів і радянської влади, було почуття патріотизму. Загалом на кінець громадянської війни командний склад Червоної армії на одну третину складався з офіцерів і військових чиновників старого вишколу (Воропаев и Иовлев, 1960, с. 41).

Необхідно зазначити, що питання взаємин військової інтелігенції та радянської влади не набуло одностайного сприйняття й порозуміння. Так, на VIII з'їзді більшовицької партії почалася гостра боротьба між

прихильниками ленінського твердження про необхідність залучення воєнспеців до будівництва Червоної армії і тими, хто боровся проти їх використання, як, наприклад, це робили «ліві комуністи», або виступив за огульне й широке залучення старої військової інтелігенції, навіть плазування перед нею, як це робили Троцький і його прибічники («У військовому питанні: [восьмий з'їзд РКП(б)]», 1979, с. 60–61). Ленін змушений був і до VIII з'їзду більшовиків і після нього наголошувати на необхідності боротися за військову інтелігенцію, її залучення до процесу будівництва Червоної армії, а також використання військових спеціалістів під суворим контролем комісарів (Ленін, «Доповідь про зовнішню і внутрішню політику Ради Народних Комісарів на засіданні Петроградської Ради 12 березня 1919 р.: короткий газетний звіт», 1973, т. 38, с. 7; «Про сучасне становище і найближчі завдання Радянської влади: доповідь на об'єднаному засіданні ВЦВК, Московської ради робітничих і червоноармійських депутатів, Всеросійської ради профспілок і представників фабрично-заводських комітетів Москви 4 липня 1919 р.», 1973, т. 39, с. 36). Щоправда, на той час відповідно до інструкції комісар мав діяти методами переконань, без ворожості у відносинах із воєнспецами («Общие положения инструкции для комиссара полка в действующей армии», 1963, с. 301). До того ж, комісарів на кінець 1919 р. було, наприклад, трохи більше п'яти тисяч, водночас у Червоній армії служили десятки тисяч офіцерів старого вишколу (Федюкин, *Великий Октябрь и интеллигенция: из истории вовлечения старой интеллигенции в строительство социализма*, 1972, с. 134). І вже на весну 1919 р. Червона армія в Україні налічувала близько 188 тис. бійців, вона вела боротьбу не тільки з інтервентами і білогвардійцями, а й військами Центральної Ради, яка обстоювала національні інтереси народу України (*Історія Української РСР*, 1967, с. 62).

Слід зауважити, що в Україні партійні й радянські органи на той час змушені були приділяти першочергове значення залученню на свою сторону військової інтелігенції. Аналіз матеріалів партійних, державних архівів республіки із цих питань та сам перебіг і результати побудови та успіхів Червоної армії підтверджують указане (*ЦДАГО України*, ф. 2, оп. 1, од. зб. 18, арк. 2, 3, од. зб. 59, арк. 11; *ЦДАВО України*, ф. 2579, оп. 1, од. зб. 6, арк. 1, 18, 21 об.). Радянська влада, її військові органи постійно, у тому ж 1919 р., проводили мобілізацію старої військової інтелігенції до Червоної армії («О призыве на военную службу ветеринарных фельдшеров: приказ», 1919, ст. 23; «О призыве на действительную военную службу ветеринарных врачей: приказ», 1919, ст. 33, 365, 368). Відбувалась мобілізація спеціалістів та службовців залізничного транспорту (*ЦДАВО України*, ф. 2, оп. 1, од. зб. 26, арк. 139), працівників тилових структур (*ЦДАВО України*, ф. 2579, оп. 1, од. зб. 6, арк. 1).

Однак рішення проблеми залучення старих військових кадрів в Україні в умовах постійних воєнних дій було пов'язане з надзвичайними труднощами. Наприклад, у тому ж 1919 р. на загальних зборах комуністичного осередку при Харківському губернському військовому комісаріаті 1 липня 1919 р. зазначалось: одним із чинників, який ускладнював залучення старих воєнспеців, було те, що вони, за твердженням більшовиків, у більшості — політично ненадійні. З іншого боку, призначені при них політкомісари були малограмотними й невідповідними до подібної діяльності. Вирішення вбачалося в підвищенні ефективності контролю за воєнспецами (*ЦДАГО України*, ф. 2, оп. 1, од. зб. 18, арк. 2, 3). Водночас військовий комісаріат Харківської губернії для залучення військових спеціалістів застосовував різноманітні способи мобілізації. Так, невдовзі після чергового відновлення радянської влади в Харкові 30 грудня 1919 р. комісаріати відповідно до постанови Ради оборони мобілізували інженерно-технічних спеціалістів у віці до 55 років, котрі працювали на залізниці з 1905 до 1918 рр., й усіх інших ІТР віком до 50 років, які не працювали на момент мобілізації (*ЦДАГО України*, ф. 2, оп. 1, од. зб. 59, арк. 11). Труднощі залучення воєнспеців, як підкреслювали органи радянської влади в Україні, пов'язувались часто з прямим саботажем військовими спеціалістами заходів нової влади, їх переходом на сторону противників радянської влади. Про це, зокрема, свідчить матеріал звіту політвідділу вищої військової інспекції й польового військово-революційного трибуналу при штабі військ Лівобережного регіону України за червень 1919 р. (*ЦДАВО України*, ф. 2579, оп. 1, од. зб. 6, арк. 18–21).

Щоправда, на той час більшовицькі кермачі змушені були зважати на суверенні права українського народу, гостроту національного питання в Україні. Так, Ленін закликав поважати суверенні права українського народу та проявляти національний архітакт у вирішенні українських питань (*Історія Української РСР*, 1967, с. 65).

Слід зауважити: процес залучення радянською владою старих воєнспеців у роки Української революції, громадянської війни та іноземної інтервенції був надзвичайно складним, болючим і карколомним. Ситуація ускладнювалася ще й тим, що військовим спеціалістам в умовах війни та складної політичної різнобарвності влад і політичних сил необхідно було негайно вирішувати питання співпраці або ворожнечі з радянською владою.

Як відомо, Ленін високо оцінив досвід залучення старих військових спеціалістів до професійної співпраці із радянською владою. У своєму виступі на XVII Московській губернській партійній конференції 13 березня 1920 р. він підкреслив: позитивний досвід залучення до профе-

сійної співпраці з радянською владою військових спеціалістів необхідно поширити на фронт праці (Ленин, 1979, *КПСС об інтелігенци*, с. 139).

Після того, як радянська влада повністю перемогла в Україні, постало питання відновлення народного господарства на соціалістичних підвалинах. Здійснення такого плану передбачало залучення старої інтелігенції, старих спеціалістів, без керівництва котрих, як визнавав Ленін, перехід до соціалізму неможливий (Ленин, «Чергові завдання радянської влади», 1973, т. 36, с. 178).

Слід зауважити, що перші спроби залучення спеціалістів для промислових потреб в Україні відбулися на початку 1918 р., коли в січні скликані за ініціативи Південної обласної ради народного господарства збори інженерів і техніків погодилися надати допомогу радянській владі у відбудові промисловості. Водночас Південний обласний раднархоз звернувся до технічних спеціалістів із закликом допомогти владі трудящих у господарському будівництві («Повідомлення про організацію бюро інженерів і техніків при Південній раді народного господарства для допомоги по відбудові промисловості від 21 лютого 1918 р.», 1957, с. 364). І вже в перші місяці радянській владі за допомогою Південного обласного раднархозу, заснованого в Харкові, вдалося розпочати створення умов для професійної співпраці з інженерно-технічними спеціалістами (*ЦДАВО України*, ф. 34. оп. 10, од. зб. 520, арк. 43). Саме тоді погодилися співпрацювати з новою владою відомі на той час горні інженери, професори: А. М. Терпігор'єв, Б. І. Бокій, П. І. Фомін, П. П. Зуєв та ін. (Гареколь и Юрилин, 1964, с. 73–74; *Донецький пролетарий*, 5 марта 1918 г.).

Однак громадянська війна та іноземна інтервенція в Україні завалили мирному будівництву. Відомий інженер І. П. Бардін згадував: німці грабували заводи, а старі господарі, котрі повернулися разом із ними, вимагали від імені українського уряду готову продукцію за будь-яких умов. Війна, голодні часи, відсутність коштів негативно впливали на становище як робітників, так і інтелігенції. І в цих умовах фінансова та кадрова допомога Україні з Москви викликала радість у робочих й подив і нерозуміння в старій інтелігенції (Литвинова, 1975, с. 53). Більшовицька влада Росії, розуміючи важливість для неї України, багатой різними ресурсами, заздалегідь резервувала собі можливості експлуатації її територій у своїх інтересах.

Слід зауважити, що на переконання інтелігенції стосовно радянської влади впливали й патріотичні мотиви. Так, значна її військова частина охоче підтримувала нову владу в боротьбі проти інтервенції в Україні. Порівняльна характеристика перших кроків радянської влади та її пози-

тивне, зацікавлене ставлення до старої інтелігенції з грабіжницькою політикою до України австро-німецьких окупантів змушувала лояльніше переосмислювати їх позицію до радянської влади. Про це, наприклад, свідчить факт поведінки інженерів і техніків адміралтейства, котрі заявили в червні 1918 р. про свою солідарність з робочими, які відмовлялися співпрацювати з окупаційною владою (*Красная газета*, 13 июня 1918 г., к. 114).

Після утвердження радянської влади в Україні на початку 1919 р. основними центрами залучення старих інженерно-технічних спеціалістів до співпраці з новою владою стають науково-технічні відділи губернських раднаргоспів (НТВ), зокрема НТВ, створений у Києві, відігравав своєрідну координуючу роль (*ЦДАВО України*, ф. 34. оп. 10, од. зб. 520, арк. 43). Саме НТВ почали долучати інженерно-технічних спеціалістів до вивчення можливостей потужних на той час заводів і фабрик: наприклад, харківського «Гельбреріх-Саде», миколаївських «Наваль», «Рассуд», київської «Арсенал» та ін. Для поновлення їх роботи створено спеціальну колегію, до якої ввійшли найавторитетніші представники інженерно-технічної інтелігенції, зокрема А. В. Крутковський, Д. Г. Рейхинштейн, В. Г. Шапошников, Б. П. Іжевський та ін. (Литвинова, 1975, с. 54).

У подальшому в червні 1919 р. остаточно обрано НТВ Ради народного господарства України, котрий мав опікуватися УТІ до господарського й оборонного будівництва. До речі, серед його повноважень — налагодження контактів з науково-технічними товариствами, ВНЗ з метою сприяння господарському будівництву в Україні («Про організацію Науково-Технічного Відділу: постанова президії Ради народного господарства УРСР», 1919, ст. 101).

Зрозуміло, що виконання таких повноважень потребувало численних науково-технічних фахівців. Саме їх залучення і здійснював науково-технічний відділ Ради народного господарства України, до складу якого ввійшли немало відомих на той час науковців та спеціалістів: професор П. І. Фомін, інженери С. А. Мартинов, В. Ваксов та ін. Відділу вдалося розробити програму діяльності, розпочати облік та мобілізацію науково-технічної інтелігенції, видання спеціальної наукової та технічної літератури (Литвинова, 1975, с. 54, 55).

Перші спроби радянської влади налагодити облік і контроль спеціалістів в Україні здійснено наприкінці 1918 р. Пізніше декретами Раднаркому України «Про мобілізацію технічних сил» від 27 лютого 1919 р. з метою найповнішого залучення на сторону нової влади спеціалістів виконано конкретні дії по їх обліку й використанню для потреб оборони й народного господарства. Наприклад, згідно з указаним

декретом запроваджувався обов'язковий облік усіх спеціалістів, котрі закінчили технічні виш, а також тих, хто не мав технічної освіти, але пропрацював протягом двох років на посаді керівників промислових, транспортних і сільськогосподарських підприємств. Усіх перелічених фахівців могли призвати на дійсну технічну службу, яка прирівнювалася за ступенем відповідальності до військової. Водночас декрет передбачав створення при губернських раднархозах бюро обліку технічних сил («Про мобілізацію технічних сил: декрет РНК УРСР від 27 лютого 1919 р.», 1919, ст. 180). Слід зауважити, що лише декілька губраднархозів, зокрема Харківський, Катеринославський, встигли на той час розпочати реалізацію декрету (*ЦДАВО України*, ф. 34. оп. 2, од. зб. 228, арк. 41 а). Подібні заходи, згідно з декретом РНК України «Про облік і мобілізацію спеціалістів сільського господарства і землеустрою» від 11 березня 1919 р., здійснювались і у сфері сільського господарства («Про облік і мобілізацію спеціалістів сільського господарства і землевпорядкування: декрет РНК УРСР від 11 березня 1919 р.», 1919, ст. 269). Більше того, декретом «Про звільнення від призову на дійсну військову службу спеціалістів сільського господарства і землеустрою» від 12 березня 1919 р. деяких спеціалістів сільського господарства звільнили від призову в армію і направляли на розвиток цього господарства («Об освобождении от призыва на действительную военную службу специалистов сельского хозяйства и землеустройства: декрет Совета народных Комиссаров УССР от 12 марта 1919 г.», 1919, ст. 278).

На той час мобілізації підлягали спеціалісти й інших галузей народного господарства. Так, постановою РНК УРСР від 31 травня 1919 р. мобілізували всіх спеціалістів радгоспфери («Про мобілізацію всіх радіофахівців України: постанова РНК УРСР від 31 травня 1919 р.», 1959, с. 51, 52). До того ж, імplementовані радянською владою військово-комуністичні заходи примусового залучення старої інтелігенції до оборони й господарської діяльності пояснюються не тільки і не стільки військовими потребами, скільки тим неабияким масовим супротивом старої інтелігенції радянській владі у військовій і господарській сферах. Зрозуміло, Українська революція, громадянська війна та іноземна військова інтервенція проти України завдали великих втрат народному господарству. Але водночас вони слугували для основної маси старої інтелігенції сподіваннями на тимчасовість нової влади, повернення старих порядків, колишніх господарів, котрі, до речі, докладали неабияких зусиль для повернення своєї власності і своїх порядків.

До того ж, досвід подальших подій в Україні, пов'язаних із поверненням старих господарів, зазвичай, надавав матеріали для роздумів представникам старої інтелігенції. Так, за свідченням Південбюро всеросій-

ської ради робочих металістів, після відступу радянської влади влітку 1919 р. почались конфлікти робочих і старої адміністрації, що повернулась разом із денікінцями. Велась політика здобування максимальних прибутків за будь-яку ціну, спостерігалось варварське розграбування природничих ресурсів в Україні. Подібні обставини сприяли певним змінам у настроях патріотично налаштованої інтелігенції. Крах інтервенції й білого руху так налякав промисловців, господарів підприємств і адміністративно-технічний персонал, що багато хто із них не залишались, як раніше, на робочих місцях, а тікали разом із білою армією (*ЦДАВО України*, ф. 2595, оп. 1, од. зб. 29, арк. 1–2; «Экономическая контрреволюция в Донбассе: следствие по делу о раскрытой в Шахтинском районе контрреволюционной организации закончено», 8 мая 1928 г., с. 1).

Слід зауважити, що нова влада постійно контролювала прийом на роботу старих спеціалістів. Наприклад, прийнято постанову Наркомату праці України «Про порядок прийому на службу відповідальних службовців і спеціалістів радянськими закладами» від 22 травня 1919 р. («Про порядок прийому на службу відповідальних службовців та спеціалістів радянськими установами: постанова Народного Комісаріату праці України від 22 травня 1919 р.», 1919, ст. 46). Однак ці заходи не гарантували того, що деякі спеціалісти, розпочавши роботу в радянських закладах, часто працювали не стільки на радянську владу, скільки проти неї. Більше того, окремі представники старої інтелігенції використовували свої посади для антирадянської агітації (Литвинова, 1972, с. 92–94). Безумовно, радянська влада жорстоко боролася з такими проявами, хоча, як підкреслював Ленін, усе це не вирішувало безальтернативного питання залучення старої інтелігенції до господарської роботи і розбудови культури (Ленін, «Промова в організаційній секції 8 грудня: [на VII Всеросійському з'їзді рад]», 1973, с. 426, 427). І нова влада в Україні, особливо в перші роки свого існування, у тих архіскладних економічних воєнних і політичних умовах, докладала значних зусиль для залучення на свою сторону старої інтелігенції.

Зрозуміло, що на той час радянська влада в Україні ще тільки встановлювалась, а ситуація була нестабільною, напруженою. І це один із основних чинників відносно лояльної, побудованої на спробах переконання і створення умов для роботи старої інтелігенції, позиції радянської влади. До того ж, влада ще сподівалася на швидке «безболісне» вирішення цього питання. Саме тому радянська влада і більшовицька партія в Україні поряд із жорсткою боротьбою зі своїми ворогами серед інтелігенції змушені були акцентувати на методах переконання. Із цією метою керівники КП(б)У і радянських органів на сторінках преси й періодики активно роз'яснювали свою політику стосовно старої інтелігенції, а також пропагували «омріяні» завдання та плани економічно-

го й соціально-культурного розвитку України. Серед відомих на той час публікацій на цю тему можна назвати статтю наркома УРСР з воєнних справ М. І. Подвойського — «Спеціалісти» (Подвойський, 5 марта 1919 г.). Були популярними на той час і такі статті різних авторів, як «Крига зрушилась» (25 квітня 1919 р.), «Про воєнспеців» (31 липня 1919 р.), «Економічна програма і РКП (б)» (1919, с. 14–22) та ін. Значну увагу питанню залучення до радянської влади старої інтелігенції приділяв голова ВУЦВК Г. І. Петровський. На засіданні ВУЦВК 12 квітня 1919 р. він спромігся сформулювати питання взаємозв'язків радянської влади й буржуазної інтелігенції України: ту інтелігенцію, яка відкине свої ілюзії як «найманця буржуазії» і захоче співпрацювати з новою владою, влада поставить у такі умови, у яких вона зможе культурно існувати й виконувати свої обов'язки, які на неї покладе робітничо-селянський уряд (Литвинова, 1972, с. 86).

Отже, радянська влада та її лідери в Україні розпочинали залучати на свою сторону стару інтелігенцію, зокрема її науково-технічний склад, використовувати її для зміцнення обороноздатності й господарського будівництва в Україні. І це, безумовно, надавало певні позитивні результати. Навіть деякі відомі спеціалісти похилого віку, котрі були близькими до наукових кіл у дореволюційний період, позитивно реагували на зовні привабливі гасла радянської влади. У цьому сенсі показова доля відомого інженера, професора технологічного інституту В. І. Альбіцького. Він набув визнання як теоретик і практик з водяних турбін, написав немало наукових праць, які неодноразово перевидавалися в європейських країнах. Учений основну увагу приділяв питанням вивчення й використання енергії річок, зокрема Дніпра, на берегах якого особисто ще в 1904 р. керував монтажем водяної американської турбіни, яка потім діяла протягом тривалого часу і за радянських часів. Царський уряд виділив йому за його 35-річну діяльність персональну пенсію. До жовтня 1917 р. вчений був членом правої організації «Союз русского народа», із якого його, щоправда, потім виключили за критику монархії. За словами самого В. І. Альбіцького, він, незалежно від симпатій чи антипатій до того чи іншого режиму, добровільно продовжував виконувати свої службові обов'язки. Щоправда, з квітня 1917 р. по 1919 р. він добровільно відсторонився від справ. Однак, коли радянський уряд України в 1919 р. запросив його до співпраці, хоча йому вже був 71 рік, В. І. Альбіцький погодився працювати консультантом з гідротехнічних питань у різних закладах, зокрема в Укрмуктресті (*ЦДАВО України*, ф. 331. оп. 1, од. зб. 211, арк. 170, 171).

І подібні приклади були непоодинокими. Так, академік А. М. Бекетов співпрацював з новою владою в будівельному відділі Раднаркому

України. Водночас він розробив чимало типових проектів житлових будівель, шкіл, парків, будинків відпочинку тощо. Професор Одеського політехнічного інституту Ч. Д. Кларк, будучи відомим спеціалістом у галузі суднобудування, очолив науково-технічний відділ Одеського губраднаргоспу. У скрутний для населення Одеси час, коли в 1920 р. через відсутність палива зупинила роботу електростанція, Ч. Д. Кларк знайшов заміну дефіцитному паливу і разом із інженером А. М. Штейнгаузом відновив роботу електростанції (Литвинова, 1971, с. 24).

У роки Української революції, громадянської війни та іноземної воєнної інтервенції позитивне враження на стару інтелігенцію справляли патріотична політика й діяльність радянської влади та більшовицької партії в Україні. І у відповідь на це частина інтелігенції пропонувала свої послуги новій владі. Так, відомий учений, фундатор металознавства й метрографії, інженер Д. К. Чернов, відмовившись від численних і багатообіцяючих пропозицій багатьох іноземних держав, не залишив Батьківщину навіть, коли за ним прислали з Англії міноносець (Литвинова, 1971, с. 24; Бардин, 1968, с. 143).

Із часом співпрацювати з радянською владою розпочали не тільки деякі інтелігенти, а й окремі групи й асоціації старої інтелігенції. Так, всеукраїнська спілка інженерних організацій і Київська обласна рада інженерів у квітні 1919 р. звернулися до Раднаркому України з пропозицією розробити проекти шлюзування порожистих районів Дніпра (Федюкин, 1965, с. 119, 120). У лютому 1919 р. голова Київського Раднаркоспу А. Ашун-Ільзек констатував, що науково-технічний відділ отримав пропозицію своїх послуг від інженерів, техніків та їх профспілок. До них долучилися окремі представники професури Київського університету й політехнікуму (*Известия Киевского Совета Рабочих депутатов*, 23 февраля 1919 г.).

Означені окремі прояви професійно співпрацювати з новою владою були радше винятком із правила, оскільки значна частина інтелігенції продовжувала саботувати радянську владу, відверто боротися з нею, дехто емігрував, розпочав ділову співпрацю або дотримував позиції лояльного нейтралітету.

Слід зауважити, що значна частина спеціалістів, зокрема її менш кваліфікована й бідніша когорта, змушена була залишатися на робочих місцях при будь-якій владі й таким чином підтримувати своє існування в надзвичайно складний час для України. Завдяки цьому, як згадував відомий інженер І. П. Бардін, той же металургійний завод у Єнакієво продовжував функціонувати при всіх владах. Інженер свідчив, що, наприклад, відступ Добровольчої армії захопив із собою значну частину інженерів, котрі панічно тікали з України. І. П. Бардін залишився і свідчив у спогадах, що його з денікінцями нічого не пов'язувало. Завод був

йому близьким, з ним він пов'язував своє життя, вирішив залишитися із більшовиками. Подібний шлях до професійної співпраці з радянською владою, із більшовиками в Україні був досить поширеним серед спеціалістів (Бардин, 1939, с. 62, 63).

Ситуація в Україні на той час була надзвичайно складною. У тому самому 1920 р. — війна з Польщею, наступ Врангеля, окупація частини України інтервентами — призводили до остаточної розрухи народного господарства, падіння рівня життя в Україні до критичного рівня. Особливо гостро такі економічні, політичні та моральні життєві негаразди відбивались на непристосованій до таких карколомних змін інтелігенції. І той же голова Промбюро України В. М. Чубарь підкреслював на першому з'їзді губметалів України в середині 1920 р., що в Україні за роки громадянської війни змінилося більше 18 влад, господарство та промисловість занепадали (*ЦДАВО України*, ф. 573, оп. 1, од. зб. 700, арк. 13). Архівні документи свідчать, що на той час транспортні шляхи зруйновано, промисловість розвалено, робочу силу розпорощено, основний інженерний персонал утік (*ЦДАВО України*, ф. 573, оп. 1, од. зб. 85, арк. 63, 70). І щоб усе це відновити, необхідні були спеціалісти.

На початок 1920 р. чисельність технічного персоналу в Україні, порівняно навіть з 1919 р., зменшилась майже наполовину. У Донбасі, наприклад, налічувалося 60% вакантних інженерних посад. Характерно, що середній техперсонал більше 90%, а низький повністю залишалися на своїх робочих місцях (Литвинова, 1972, с. 96, 97). Центральне правління кам'яновугільної промисловості (ЦП КП) України, аналізуючи роботу на початку 1920 р., констатувало брак спеціалістів, котрі втекли або були примусово вивезені білогвардійцями під час їх відступу. Поступово ситуація змінювалася на краще, і вже на квітень 1920 р. ЦП КП інформувало: спеціалісти почали повертатися частково самі, а частково через мобілізацію, що дозволило поновити роботу апарату управління кам'яновугільною промисловістю (*ЦДАВО України*, ф. 7, оп. 2, од. зб. 85, арк. 70).

Слід зауважити, що Промбюро України в 1920 р. здійснило немало конкретних заходів щодо залучення колишніх спеціалістів до господарського будівництва. Так, 20 січня 1920 р. починається мобілізація всіх технічних та інженерних сил, зокрема й тих, що були в Червоній армії або працювали не за фахом. Вирішено пришвидшити випуски інженерно-технічних кадрів у навчальних закладах.

Облік і залучення спеціалістів до господарського будівництва в Україні активізувалися після створення спеціального органу при Українському національно-технічному відділі — Промбюро. А 6 червня 1920 р. створено всеукраїнське Бюро обліку і розподілу технічних сил

(«Про організацію Всеукраїнського Бюро реєстрації та розподілу технічних сил: постанова Президії Промислового Бюро та Уповноваженого Народного Комісаріату Праці», 1921). Подібні бюро виникали й на місцях («Про спеціалістів транспорту: постанова», 1921, ст. 597; *ЦДАВО України*, ф. 34, оп. 2, од. зб. 228, арк. 17). Окрім того, постановою Раднаркому УРСР від 28 грудня 1920 р. проведено мобілізацію всіх спеціалістів транспорту республіки (*ЦДАВО України*, ф. 34, оп. 2, од. зб. 228, арк. 17).

За неповними відомостями всеукраїнського Бюро обліку й розподілу технічних сил (ВБУРТС), на 1 червня 1920 р. зареєстровано та розподілено по місцях 978 спеціалістів, а на 1 січня 1921 р. їх налічувалося 8173. Таблиця, складена на основі архівних даних (*ЦДАВО України*, ф. 34, оп. 2, од. зб. 228, арк. 43), надає якісну та кількісну характеристику цих спеціалістів як за рівнем освіти, так і за професійною спрямованістю.

Табл. 1.

№№ пп	Спеціальність	Освіта			Усього
		вища	середня	практика	
1.	Механіки	910	430	616	1956
2.	Електрики	346	191	97	634
3.	Хіміки	574	201	211	986
4.	Текстильники	25	3	8	36
5.	Землероби, землевпорядкувальники	492	446	674	1612
6.	Гірники	219	37	447	703
7.	Товарознавці	110	4	94	208
8.	Науково-педагогічні працівники	554	7	80	641
9.	Працівники транспорту і будівництва	567	421	409	1397
Усього		3797	1740	2636	8173

Слід зауважити, що відповідно до Декрету раднаркому УРСР від 27 лютого 1919 р. «Про мобілізацію технічних сил», обліку й мобілізації підлягали і практики, котрі пропрацювали не менше двох років як керівники на промислових, сільськогосподарських підприємствах і на транспорті. Зважаючи на недосконалість статистики тих років, коли облік спеціалістів здійснювався декількома відомостями, і у зв'язку із воєнним станом у республіці, за якого значна частина спеціалістів утаємничувала свою спеціальність і приховувала зв'язки із ворожими радянській владі силами, дані таблиці не можна вважати ні точними, ні вичерпними. Так,

уже на червень 1920 р. на вугільних підприємствах Донбасу налічувалося 244 гірничі інженери, 778 штейгерів і 2500 десятників, що становило майже 65% довоєнного складу працівників цих категорій (Литвинова, 1972, с. 104). Однак десятники, зазвичай, формувалися із практиків, яких в означеній таблиці вказано втричі менше. І подальший перебіг обліку цих фахівців свідчить про неточність доступних первинних даних, відбитих у таблиці. Так, якщо на 1 червня 1920 р., коли Бюро обліку й розподілу технічних сил функціонувало лише три тижні, взято на облік і розподілено на роботу 978 спеціалістів вказаної категорії, то на 1 серпня – 1846, 1 вересня – 4798, 1 жовтня – 5116, 1 листопада – 6048, 1 грудня – 6592, 1 січня 1921 р. – 8173 (*ЦДАВО України*, ф. 34, оп. 2, од. зб. 228, арк. 43 а зв.). Водночас, дані таблиці, хоча і приблизно, але відображають у відсотках співвідношення різних груп інженерно-технічних спеціалістів як за професійним цензом, так і за рівнем освіти. Так, вищу освіту мали 46% інженерів і техніків, середню – 30%. Одна третина їх складалася із практиків. Загалом по Україні серед інженерно-технічного складу спостерігалася ситуація, яка свідчила про високий освітній рівень спеціалістів, взятих на облік. Подібне співвідношення спостерігалось й за ГТР губерній (Селунская, Кукушкин, Панфилова и др., 1979, с. 149). Так, на 1 січня 1921 р. на обліку інженерно-технічного персоналу перебувало: по Харківській губернії – 1670, Полтавській – 603, Катеринославській – 184, Миколаївській – 924, Одеській – 1864, Донецькій – 318 чол. (*ЦДАВО України*, ф. 34, оп. 2, од. зб. 228, арк. 43 а).

Незважаючи на певні успіхи з обліку й розподілу спеціалістів, їх постійно бракувало на виробництві: якщо на 1 вересня 1920 р. всеукраїнське Бюро обліку і розподілу технічних сил задовольнило 142 вимоги на спеціалістів, то на 1 січня 1922 р. у відповідь на 1645 запитів на спеціалістів розподілено тільки 417 (*ЦДАВО України*, ф. 34, оп. 2, од. зб. 228, арк. 43 а).

Важливим були не стільки облік і розподіл спеціалістів, скільки їх ставлення на практиці до радянської влади. Значна частина спеціалістів у тому ж 1920 р. все ще вела пасивну або активну боротьбу з новою владою і її заходами. І це не було дивним, оскільки основна маса спеціалістів не вірила у творчі можливості робочих та селян і була переконана, що тільки інтелігенція, як «сіть», «мізки» нації, могла творити історію (Рыков, 22 февраля 1930 г.). Певну негативну роль у налагодженні взаємин інтелігенції і радянської влади відіграли корпоративна солідарність та ностальгія за спокійнішим і «ситим» минулим, за тим благополучним соціально-економічним становищем «еліти» в минулому суспільстві.

Важливу роль у налагодженні стосунків старої інтелігенції й радянської влади відіграли професійні спілки. Так, коли в 1918 р. Україну окупували австро-німецькі війська, більшість профспілок інтелігенції виступили проти загарбників. У травні 1918 р., наприклад, надзвичайний з'їзд багатьох професійних спілок робочих та інженерно-технічних працівників Кальміуського, Макіївського, Маріупольського та Юзівського районів прийняв рішення, спрямоване на організацію супротиву колишнім господарям, що повернулися з окупантами. Останні, прикриваючись німецькими штиками, прагнули отримати надприбутки за будь-яку ціну (*ЦДАВО України*, ф. 2699, оп. 3, од. зб. 13, арк. 1, 2, 3).

У 1920 р. в Україні серед робочих профспілок виникають виробничі інженерно-технічні секції. Перша з них сформована за ініціативи самих спеціалістів металістів Харкова — у червні 1920 р. при Харківському відділі Південбюро ЦК всеросійської спілки робочих металістів. Її головою стає інженер Д. М. Істомін, заступником — інженер Е. Г. Крушаль, секретарем — Д. С. Катков, казначеєм — інженер В. К. Мощинський. І 13 червня 1920 р. на установчій конференції цієї інженерно-технічної секції ухвалено рішення про участь у відбудові народного господарства за умови поліпшення матеріально-побутового становища спеціалістів. Цікаво, що в цій заяві навіть не згадується радянська влада (*ЦДАВО України*, ф. 2595, оп. 6, од. зб. 2, арк. 3 зв., 4).

Слід зазначити, що в Декларації, прийнятій на об'єднаному засіданні Ради спілки інженерів, правління інженерної секції всеросійської спілки робочих металістів, Південноросійського товариства техніків і гуртка Фарадея, 27 червня 1920 р. констатувалось: промисловість — вкрай зруйнована внаслідок Першої світової війни і двох революцій 1917 р., а технічний персонал, за їх твердженням, «викинуто за борт» (*ЦДАВО України*, ф. 2595, оп. 6, од. зб. 2, арк. 11). Немає сенсу детально аналізувати позицію інженерів і техніків у їх Декларації 1920 р. Важливо підкреслити їх негативне ставлення до нової влади, її політики та заходів.

Щоправда, там же містилась згода інженерно-технічної інтелігенції на відбудову народного господарства. Однак як умови ділової співпраці з радянською владою інженерно-технічний персонал висував немало серйозних претензій і умов: вимагали повної ініціативи у своїх галузях, свободи від будь-якого політичного, партійного, морального тиску й такого побуту, який гарантував би їм можливість нормальної роботи і правильного відновлення інтелектуальної енергії (*ЦДАВО України*, ф. 2595, оп. 6, од. зб. 2, арк. 11).

У результаті об'єднаних зборів представників Ради інженерів, інженерної секції всеросійської ради металістів Південноросійського товариства техніків і гуртка Фарадея було висловлено переконання, що

за наявності вказаних вище гарантій технічний персонал зможе знову повернутися до лав «промислового авангарду» і організованими зусиллями «врятувати промисловість від повної загибелі», оскільки участь промисловості «залежить від роботи технічних сил» (*ЦДАВО України*, ф. 2595, оп. 6, од. зб. 2, арк. 11). Отже, інженерно-технічна інтелігенція через свою Декларацію вимагала повної свободи й гідних умов для співпраці з новою владою, тобто намагалась реалізувати давно відоме гасло: інтелігенція – «сіль» землі. Зрозуміло, що така позиція на середину 1920 р. була явно неконструктивною. До того ж, становище радянської влади в Україні на той час значно зміцнилося, а представників старої інтелігенції, яка частково добровільно, частково за мобілізацією співпрацювала з новою владою, ставало дедалі більше, особливо завдяки вихідцям із робочих і селян, котрі поповнювали часто як висуванці або починали набувати досвіду організаторів промисловості. Наприклад, на першому з'їзді губвідділів металістів України в середині 1920 р. в доповіді Донецького відділу губметалів підкреслювалося, що відділ починав свою роботу в жахливих умовах: інженерно-технічний персонал утік – залишилося усього 4 чол. на губернію, господарство повністю зруйновано. І, незважаючи на це, проведено значну роботу, про що йшлося на з'їзді працівників райвідділів Донецького губметалу. До речі, на першому з'їзді головних інженерів Центрального правління важкої індустрії (ЦПВІ) 7 лютого 1920 р. заявлено про їх можливе лояльне ставлення до радянської влади (*ЦДАВО України*, ф. 573, оп. 1, од. зб. 700, арк. 12, 44, 82 зв.; *ЦДАВО України*, ф. 575, оп. 1, од. зб. 97, арк. 85). А вже на другому з'їзді головних інженерів ЦПВІ в грудні 1920 р. учасники виявили бажання професійно співпрацювати з радянською владою. Цікаво відзначити, що І. П. Бардін, виступивши як член Президіуму з'їзду інженерів, закликав до чіткої роботи заводууправлінь та раціонального розподілу і використання технічних сил України. Подібна ситуація спостерігалася і на конференції Південноросійських секцій інженерів при Південбюро всеросійської ради робочих металістів, яка відбулася в Харкові в грудні 1920 р. (*ЦДАВО України*, ф. 575, оп. 1, од. зб. 97, арк. 85, 86, 92, 94; *ЦДАВО України*, ф. 2595, оп. 1, од. зб. 87, арк. 1, 2).

Більшовицька партія і радянська влада в Україні продовжували переконувати стару інтелігенцію та схилити її на свою сторону в господарському і культурному будівництві. Це питання для радянської влади було настільки важливим, що навіть у скрутні часи вона здійснювала подібну пропагандистську політику. Так, наприклад, 6 травня, коли поляки захопили Київ, до Харкова прибув Нарком освіти РСФСР А. В. Луначарський і виступив у будинку драматичного театру з доповіддю про роль інтелігенції в соціалістичному будівництві,

у якій він закликав інтелігенцію до співпраці з «трудовим людом» (*Комуніст*, 7 травня 1920 р.). Багатократно виступав з подібними питаннями перед інтелігенцією України і Ф. Е. Дзержинський («Документи Ф. Э. Дзержинского по хозяйственным вопросам (1922–1926 гг.): документы института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС», 1960, с. 55). Як свідчив І. П. Бардін, такі виступи сприяли зближенню інтелігенції з новою владою (Бардін, 1968, с. 74).

Зрозуміло, що подібна політика радянської влади щодо залучення на свою сторону інтелігенції зумовлена не симпатією до неї, а жорсткою необхідністю в ній, оскільки без старої інтелігенції подальша доля нової влади була приречена на крах і поразку. Більше того, у своїх партійних документах більшовики вимушені проголосити за мету створити для роботи інтелігенції відповідні умови. Так, на VIII з'їзді РКП (б) наголошувалося, що буржуазним спеціалістам необхідно було створювати умови для співпраці для об'єднання робітників розумової й фізичної праці («Програма Російської Комуністичної партії (більшовиків): прийнята на восьмому з'їзді РКП(б) 18–23 березня 1919 р. у Москві», 1979, с. 51).

Відповідно до цього рішення в Україні партійні та радянські органи здійснили конкретні дії. Так, всеукраєвком постановою від 26 січня 1920 р. про організацію цукрової промисловості України заборонив звільнити з посад відповідальний персонал спеціалістів без узгодження з вищими органами. Згідно з наказом Ради Робочо-селянської оборони від 27 лютого 1920 р. по забезпеченню Червоної армії та флоту, господарчі органи зобов'язувалися без перешкод приймати на роботу техперсонал, примусово евакуйований білогвардійцями. У рішеннях Президії Промбюро України від 26 липня 1920 р. також йшлося про необхідність створення відповідних умов для роботи техніко-адміністративного персоналу. І коли з'ясувалося, що не виконувались подібні розпорядження, то Генакомат внутрішніх справ телеграмою від 18 червня 1920 р. рішуче вимагав від губкомів заборонити використання технічного персоналу заводів, копалень, підприємств оборонного значення на примусових роботах. Долучаючись до налагодження співпраці інтелігенції з робочими і центральне правління важкої промисловості, яке на той час об'єднало значну кількість спеціалістів. Так, у лютому – березні 1920 р. за його ініціативи проведено немало конференцій за участі спеціалістів і робочих заводів, у яких затвердились норми взаємин робочих і спеціалістів (Литвинова, 1971, с. 29).

У процесі залучення старої інтелігенції до соціалістичного будівництва радянські й партійні організації надавали, як зазначалося, важливого значення поліпшенню матеріального становища й житлово-

побутових умов інтелігенції. Показовим документом у цьому сенсі був Декрет Раднаркому України від 31 серпня 1920 р. «Про покращення умов роботи і життя вчених спеціалістів і заслужених працівників літератури і мистецтва» («Про поліпшення становища учених спеціалістів і заслужених працівників літератури і мистецтва: декрет РНК УСРР від 31 серпня 1920 р.», 1959, с. 70–71). Про важливість для нової влади цього питання свідчить і те, що воно перебувало під безпосереднім контролем Голови Промбюро України В. Я. Чубаря (*ЦДАВО України*, ф. 573, оп. 1, од. зб. 96, арк. 4; од. зб. 128, арк. 12, 15).

Значний внесок у вирішення питання налагодження співпраці спеціалістів з радянською владою здійснив науково-технічний відділ (НТВ) Промбюро України. Зосередивши навколо себе численну кількість науково-технічних спеціалістів, він провів більше 200 засідань, у яких брали участь і спеціалісти, на яких обговорювали питання відбудови промисловості, вивчення промислових можливостей Донбасу та участь у цих процесах інженерно-технічних спеціалістів (Лапис, 1921, с. 11). У його роботі брали участь такі відомі на той час спеціалісти, як професори: Л. В. Писаржевський, В. М. Маковський, А. П. Виноградов, П. Г. Рубін, Н. А. Иванов, Е. А. Федоренко та ін. (*Известия Екатеринославского губисполкома и губкома КП(б)У*, 28 августа 1920 г.). І, як наслідок, Катеринославським науково-технічним працівникам на чолі з НТВ у 1920 р. вдалося вирішити немало значних науково-технічних завдань щодо ефективного відновлення паливно-металургійного потенціалу України, зокрема монтаж електрометалургійної печі на колишньому заводі Шодуар, дослідження проблем низькосортного палива тощо (Литвинова, 1972, с. 118).

Політика радянської влади в Україні, спрямована на побудову могутньої держави, безумовно приваблювала дедалі більше прибічників із лав старої інтелігенції, котрі частіше розпочинали співпрацю з новою владою. Недаремно Ленін підкреслював: необхідно було тих, хто вихований капіталізмом проти робочих, повернути на службу трудящим, вчитися у них, «у наших ворогів», щоб засвоїти їх знання, культуру (Ленін, 1973, «Успіхи і труднощі радянської влади», т. 38, с. 58, 59).

Отже, на практиці подібні настанови реалізувалися надзвичайно складно й повільно. З одного боку, вороже ставлення основної маси старої інтелігенції до радянської влади, з іншого, — багаторічна недовіра й неприязнь робочих селян до інтелігенції, з третього, — напруженість громадянської війни й іноземної інтервенції на території України, часта зміна численних влад, розруха, руйнації й тотальна нестабільність — усе це і багато іншого ускладнювали відносини інтелігенції й радянської влади в Україні. До того ж, ця влада була нестабільна, та інтелігенція, її

основна маса, сподівалася, що вона тимчасова, як і десятки інших влад в Україні з 1917 по 1920 рр. З іншого боку, радянській владі необхідно було терміново, особливо у військовій сфері, залучити старих спеціалістів на свою сторону. І в цих умовах поряд з методами переконання старої інтелігенції основним був примусовий метод, метод мобілізації. З тими ж, хто відверто ворогував з новою владою, вона вела каральну політику. Тих спеціалістів, котрі за мобілізацією чи добровільно починали співпрацювати з новою владою, контролювали комісари. Про це, зокрема, йшлося на IX з'їзді РКП (б) в березні — квітні 1920 р., який наголосив на необхідності товариського співробітництва робочих і техніків-спеціалістів, створенні відповідних матеріально-побутових умов. Загалом рішення Партз'їзду РКП (б), які мали діяти і на території України, закликали радянський і партійний апарат, широкі маси трудящих до раціонального використання культури минулого, необхідності розумного ставлення до її носіїв, котрі володіли знаннями й уміннями, накопиченими людством, тобто до спеціалістів, вихованих буржуазним суспільством («Дев'ятий з'їзд РКП(б)», Москва, 29 березня — 5 квітня 1920 р., 1979, с. 157–159).

До того ж, з весни 1920 р. на місцях намітився перехід від колективного керівництва до єдиноначального з посиленням робочого та партійного контролю. Так, наприклад, у березні 1920 р. конференція Харківського губкому КП(б)У вказала на необхідність обов'язкового призначення політкомісара на ті підприємства, де управління було довірено спеціалістові (*ЦДАГО України*, ф. 2, оп. 1, од. зб. 33, арк. 14).

Залучення старої інтелігенції на сторону радянської влади відбувалося складно, особливо на місцях. Окрім вищезазначених чинників, на цей процес негативно впливало традиційно недоброзичливе, і навіть вороже ставлення робочих до спеціалістів, з одного боку, і невіра інтелігенції у творчі можливості робочих, з іншого. Наприклад, стенограма I Харківської губернської конференції КП(б)У від 4 листопада 1920 р. свідчить: незважаючи на чіткі вказівки IX з'їзду РКП (б), окремі її учасники виступили проти використання спеціалістів у господарському будівництві, проти довіри їм керівних посад, а саме слово «спец» звучало в їх устах принизливо. Щоправда, загалом учасники конференції визнали необхідність залучення до господарського будівництва старих спеціалістів під контролем робочих органів і партійного апарату (*ЦДАГО України*, ф. 29, оп. 1, од. зб. 1, арк. 51, 52, 53). Подібні настрої відзначались і в роботі II партконференції Київського губкому КП(б)У, де окремо наголошувалося: спостерігається відвертий саботаж радянської влади спеціалістами, котрі «бачили» 18 різних влад і сподівались на тимчасовість і цієї влади апарату (*ЦДАГО України*, ф. 13, оп. 13–1, од. зб. 15, арк. 49).

Висновки. Незважаючи на вказане, процес співпраці спеціалістів і робочих поступово налагоджувався. Так, на кінець 1920 р. в складі заводоуправління налічувалося: у хімічній промисловості — 50% робочих і 50% спеціалістів, металургійній — 60,2 % робочих і 39,8% інженерів, у паперовій — 56% робочих і 44% технічного персоналу (Литвинова, 1972, с. 113).

Таким чином, на початок 1921 р. саботаж старої інтелігенції вдаюся, передусім у його відкритій, ворожій до радянської влади формі, вгамувати, робочі набули першого досвіду в масовому масштабі керівництва господарським будівництвом, старі спеціалісти змушені були вільно чи за мобілізаціями долучатися до господарського будівництва. Особливо актуальним було питання залучення до оборони республіки воєнних спеціалістів, вирішення якого потребувало стислих термінів і часто вартувало життя. Однак і цей процес мав значні позитивні наслідки. Немало військових спеціалістів розпочали професійну співпрацю з новою владою — радянською. У цьому випадку, як, до речі, і для всієї старої інтелігенції, важливою детермінантою було почуття патріотизму в боротьбі як проти зовнішніх ворогів, так і з економічною катастрофою, яка загрожувала Україні. Окрім того, на настрої старої інтелігенції впливали оманливі задуми нової влади стосовно економічного й культурного будівництва та спроби їх втілення в Україні та вимушена політика радянської влади, спрямована на створення сприятливих моральних й економічно-побутових умов для діяльності старої інтелігенції. Важливу роль у цьому процесі відіграв ентузіазм мас, спрямований на побудову нового суспільства й остаточне закріплення радянської влади, зокрема і в Україні. І як не згадати типовий шлях від невизнання Жовтня 2017 р. до академіка І. П. Бардіна, котрий, до речі, свідчив, що в 1920 р. він змінив ставлення до радянської влади. Науковець зрозумів: саме «чавун і сталь є та непорушна броня, якою нова країна повинна захистити своє щастя, свою свободу» (Бардин, 1939, с. 69).

Водночас слід зауважити, що радянська влада виконувала вказівки Леніна, котрий якимось визнавав, що стара інтелігенція потрібна лише для початку будівництва нового суспільства, для підготовки кадрів із робочих і селян, а потім її планувалось «вирізати» за непотребою, як апендицит. Так, Ю. П. Анненков, відомий художник-портретист, згадував про позицію Леніна щодо мистецтва, інтелігенції: «Я на мистецтві не знаюсь — мистецтво для мене це <...> щось на кшталт інтелектуальної сліпої кишки, і коли його пропагандистська роль, необхідна нам, буде виконана, ми його — дзик, дзик! — виріжемо за непотребою... Загалом до інтелігенції, як ви, мабуть, знаєте, я великої симпатії не маю, і наше гасло «ліквідувати безграмотність» необхідне лише для того, щоб кожний

селянин, кожний робочий міг самостійно, без чужої допомоги читати наші декрети, накази, звернення. Мета суто практична. Тільки й усього» (Анненков, 1990, с. 31). Так воно, зрештою, і відбулося. Адже наприкінці 30 рр. ХХ ст. стара інтелігенція практично і фактично з тих чи інших чинників, але за вини радянської влади, припинила існувати (Касьянов, 1993).

Список посилань

- Анненков, Ю. П. (1990). Из воспоминаний. *Родник*, 8, 31.
- Бардин, И. П. (1939). *Жизнь инженера*. Новосибирск: Новосибирское областное издательство.
- Бардин, И. П. (1968). Основоположник современного металловедения, выдающийся русский ученый-металлург Д. К. Чернов. *Избранные труды* (Т. 2, с. 147–152). Академия наук СССР. Москва.
- Воззвание ко всем бывшим офицерам, где бы они не находились: к наступлению польских белогвардейцев. (30 мая 1920 г.). *Правда*, с. 1.
- Воропаев, Д. А. и Иовлев, А. М. (1960). *Борьба КПСС за создание военных кадров* (2-е изд., испр. и доп.). Москва: Воениздат.
- Гареколь, В. и Юрилин, В. (1964). *Первый совнархоз Украины* (1917–1918 гг.). И. Ш. Черномаз (Ред.). Харьков: Харьковское книжное издательство.
- Дев'ятий з'їзд РКП(б), Москва, 29 березня — 5 квітня 1920 р. (1979). *Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1898–1970)* (Т. 2, с. 144–174). Київ.
- Документы Ф. Э. Дзержинского по хозяйственным вопросам (1922–1926 гг.): документы института марксизма-ленинизма при ЦК КПСС. (1960). *Исторический архив*, 2, 44–91.
- Донецкий пролетарий* (5 марта 1918 г.).
- Економічна програма і РКП(б). (1919). *Народне господарство України*, 2/3, 14–25.
- Известия Екатеринославского губисполкома и губкома КП(б)У* (28 августа 1920 г.).
- Известия Киевского Совета Рабочих депутатов* (23 февраля 1919 г.).
- Історія Української РСР*. (1967). (Т. 2). АН УРСР, Інститут історії. Київ: Наукова думка.
- Касьянов, Г. В. (1993). *Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX ст.: соціаль-но-політичний портрет*. Київ: Либідь.
- Комуніст* (7 травня 1920 р.).
- Красная газета* (13 июня 1918 г.).
- Крига зрушилась (25 квітня 1919 р.). *Вісті ВУЦВК*.
- Лапис, А. (1921). Итоги и ближайшие перспективы работы УНТО. *Бюллетень научно-технического отделения при Укрсовнархозе*, 4/5, 5–11.
- Ленін, В. І. (1973). Відповідь на відкритий лист спеціаліста. В. І. Ленін. *Повне зібрання творів* (Т. 38, с. 212–216). Київ.
- Ленін, В. І. (1974). Дитяча хвороба «лівізми» в комунізмі. В. І. Ленін. *Повне зібрання творів* (Т. 41, с. 1–97). Київ.
- Ленін, В. І. (1973). Доповідь про зовнішню і внутрішню політику Ради Народних Комісарів на засіданні Петроградської Ради 12 березня 1919 р.: корот-

- кий газетний звіт. В. І. Ленін. *Повне зібрання творів* (Т. 38, с. 1–7). Київ.
- Ленін, В. І. (1973). Доповідь про партійну програму 19 березня: [на VIII з'їзді РКП(б) 18–23 березня 1919 р.]. В. І. Ленін. *Повне зібрання творів* (Т. 38, с. 148–168). Київ.
- Ленин, В. И. (1979). *КПСС об интеллигенции*. (с. 139). Москва: Издательство политической литературы.
- Ленін, В. І. (1973). Про диктатуру пролетаріату. В. І. Ленін. *Повне зібрання творів* (Т. 39, с. 243–253). Київ.
- Ленін, В. І. (1973). Про сучасне становище і найближчі завдання Радянської влади: доповідь на об'єднаному засіданні ВЦВК, Московської ради робітничих і червоноармійських депутатів, Всеросійської ради профспілок і представників фабрично-заводських комітетів Москви 4 липня 1919 р. В. І. Ленін. *Повне зібрання творів* (Т. 38, с. 28–40). Київ.
- Ленін, В. І. (1973). Промова в організаційній секції 8 грудня: [на VII Всеросійському з'їзді рад]. В. І. Ленін. *Повне зібрання творів* (Т. 39, с. 400–405). Київ.
- Ленін, В. І. (1974). Промова на широкій робітничо-червоноармійській конференції в Рогозько-Симоновському районі 13 травня 1920 р.: газетний звіт. В. І. Ленін. *Повне зібрання творів* (Т. 41, с. 112–113). Київ.
- Ленін, В. І. (1973). Успіхи і труднощі радянської влади. В. І. Ленін. *Повне зібрання творів* (Т. 38, с. 37–70). Київ.
- Ленін, В. І. (1973). Чергові завдання радянської влади. В. І. Ленін. *Повне зібрання творів* (Т. 36, с. 155–195). Київ.
- Литвинова, В. П. (1972). *Борьба за использование буржуазной технической интеллигенции в социалистическом строительстве в годы гражданской войны и восстановления народного хозяйства* (на материалах Украины). (Дис. ... канд. ист. наук. (00.02)). Харьковский государственный университет имени А. М. Горького. Харьков.
- Литвинова, В. П. (1971). З історії залучення старої технічної інтелігенції до соціалістичного будівництва на Україні в 1917–1921 рр. *Питання історії народів СРСР: республіканський міжвідомчий тематичний науковий збірник*, 11, 22–30. Харків.
- Литвинова, В. П. (1975). Діяльність Української Ради народного господарства по залученню старих спеціалістів до соціалістичного будівництва (1918–1920 роки). *Питання історії СРСР: республіканський міжвідомчий тематичний науковий збірник*, 19, 52–59. Харків.
- Общие положения инструкции для комиссара полка в действующей армии. (1963). *Хрестоматія по історії ССРСР. 1917–1925* (с. 301). Москва.
- О призыве на военную службу ветеринарных фельдшеров: приказ. (1919). *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919. Народний комісаріат юстиції*. Киев, 33, ст. 368.
- О призыве на действительную военную службу ветеринарных врачей: приказ. (1919). *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919. Народний комісаріат юстиції*. Киев, 33, ст. 365.

- Об освобождении от призыва на действительную военную службу специалистов сельского хозяйства и землеустройства: декрет Совета народных Комиссаров УССР от 12 марта 1919 г. (1919). *Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Украины за 1919. Народный комисариат юстиции*. Киев, 11, ст. 278.
- Повідомлення про організацію бюро інженерів і техніків при Південній раді народного господарства для допомоги по відбудові промисловості від 21 лютого 1918 р. (1957). *Робітничий контроль і націоналізація промисловості на Україні: березень 1917 — березень 1921 рр.: збірник документів і матеріалів* (с. 364). Інститут історії АН Української РСР, Архівне управління Української РСР. Київ.
- Подвойский, Н. И. (5 марта 1919 г.). Специалисты. *Известия Киевского Совета Рабочих депутатов*.
- Про воєнспеців (31 липня 1919 р.). *Вісті ВУЦВК*.
- Про мобілізацію всіх радіофахівців України: постанова РНК УСРР від 31 травня 1919 р. (1959). *Культурне будівництво в Українській РСР: важливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду, 1917–1959 рр.: збірник документів* (Т. 1 (1917 — червень 1941 рр.), с. 51–52). Міністерство культури УРСР. Київ.
- Про мобілізацію технічних сил: декрет РНК УРСР від 27 лютого 1919 р. (1919). *Збірники законів та розпоряджень Робітничо-селянського Уряду України за 1919*. Народний комісаріат юстиції. Київ, 16, ст. 180.
- Про облік і мобілізацію спеціалістів сільського господарства і землевпорядкування: декрет РНК УРСР від 11 березня 1919 р. (1919). *Збірники законів та розпоряджень Робітничо-селянського Уряду України за 1919*. Народний комісаріат юстиції. Київ, 24, ст. 269.
- Про організацію Всеукраїнського Бюро реєстрації та розподілу технічних сил: постанова Президії Промислового Бюро та Уповноваженого Народного Комісаріату Праці. (1921). *Збірник узаконень та розпоряджень Всеукраїнського революційного комітету* (1-е вид. (офіц.)). (Ч. 1). Рада Народних Комісарів, Народний комісаріат юстиції. Харків, 12, ст. 236.
- Про організацію Науково-Технічного Відділу: постанова президії Ради народного господарства УРСР. (1919). *Збірники законів та розпоряджень Робітничо-селянського Уряду України за 1919*. (Ч. 2). Народний комісаріат юстиції. Київ, ст. 101.
- Про поліпшення становища учених спеціалістів і заслужених працівників літератури і мистецтва: декрет РНК УСРР від 31 серпня 1920 р. (1959). *Культурне будівництво в Українській РСР: важливіші рішення Комуністичної партії і радянського уряду, 1917–1959 рр.: збірник документів* (Т. 1 (1917 — червень 1941 рр.), с. 70–71). Міністерство культури УРСР. Київ.
- Про порядок прийому на службу відповідальних службовців та спеціалістів радянськими установами: постанова Народного Комісаріату праці України від 22 травня 1919 р. (1919). *Збірники законів та розпоряджень Робітничо-селянського Уряду України за 1919* (Ч. 2). Народний комісаріат юстиції. Київ, ст. 46.

- Про спеціалістів транспорту: постанова. (1921). *Збірник узаконень та розпоряджень Всеукраїнського революційного комітету. Рада Народних Комісарів, Народний комісаріат юстиції* (1-е вид. (офіц.)). (Ч. 1). Харків, 28, ст. 597.
- Програма Російської Комуністичної партії (більшовиків): прийнята на восьмому з'їзді РКП(б) 18–23 березня 1919 р. у Москві. (1979). *Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1898–1970)* (Т. 2, с. 37–58). Київ.
- Рыков, А. И. (22 февраля 1930). Пора сделать окончательный выбор ... : окончание докл. на общегородском собрании инженерно-технических и научных работников в Москве 16 февраля. *Пролетарий*, с. 2.
- Селунская, В. М., Кукушкин, Ю. С., Панфилова, А. М. и др. (1979). *Изменения социальной структуры советского общества, 1921 — середина 30-х годов*. Москва: Мысль.
- У військовому питанні: [восьмий з'їзд РКП(б)]. (1979). *Комуністична партія Радянського Союзу в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК (1898–1970)* (Т. 2, с. 59–69). Київ.
- Федюкин, С. А. (1972). *Великий Октябрь и интеллигенция: из истории вовлечения старой интеллигенции в строительство социализма*. Москва: Наука.
- Федюкин, С. А. (1965). *Советская власть и буржуазные специалисты*. Москва: Мысль.
- Федюкин, С. А. и Эльдарова, И. К. (Сост.). (1979). *В. И. Ленин, КПСС об интеллигенции*. Москва: Политиздат.
- ЦДАВО України (Центральний державний архів вищих органів влади та управління України), ф. 2, оп. 1, од. зб. 26, арк. 139.
- ЦДАВО України, ф. 2579, оп. 1, од. зб. 6, арк. 1, 18, 21 об.
- ЦДАВО України, ф. 2579, оп. 1, од. зб. 6, арк. 1.
- ЦДАВО України, ф. 2579, оп. 1, од. зб. 6, арк. 18–21.
- ЦДАВО України, ф. 2595, оп. 1, од. зб. 29, арк. 1–2.
- ЦДАВО України, ф. 2595, оп. 1, од. зб. 87, арк. 1, 2.
- ЦДАВО України, ф. 2595, оп. 6, од. зб. 2, арк. 11.
- ЦДАВО України, ф. 2595, оп. 6, од. зб. 2, арк. 3 зв., 4.
- ЦДАВО України, ф. 2699, оп. 3, од. зб. 13, арк. 1, 2, 3.
- ЦДАВО України, ф. 331, оп. 1, од. зб. 211, арк. 170, 171.
- ЦДАВО України, ф. 34, оп. 2, од. зб. 228, арк. 17.
- ЦДАВО України, ф. 34, оп. 2, од. зб. 228, арк. 43 а зв.
- ЦДАВО України, ф. 34, оп. 2, од. зб. 228, арк. 43 а.
- ЦДАВО України, ф. 34, оп. 2, од. зб. 228, арк. 43.
- ЦДАВО України, ф. 34, оп. 10, од. зб. 520, арк. 43.
- ЦДАВО України, ф. 34, оп. 2, од. зб. 228, арк. 41 а.
- ЦДАВО України, ф. 573, оп. 1, од. зб. 700, арк. 12, 44, 82 зв.
- ЦДАВО України, ф. 573, оп. 1, од. зб. 700, арк. 13.
- ЦДАВО України, ф. 573, оп. 1, од. зб. 96, арк. 4; од. зб. 128, арк. 12, 15.
- ЦДАВО України, ф. 573, оп. 1, од. зб. 85, арк. 63, 70.
- ЦДАВО України, ф. 575, оп. 1, од. зб. 97, арк. 85, 86, 92, 94.
- ЦДАВО України, ф. 575, оп. 1, од. зб. 97, арк. 85.

- ЦДАВО України, ф. 7, оп. 2, од. зб. 85, арк. 70.
- ЦДАГО України (Центральний державний архів громадських об'єднань України), ф. 2, оп. 1, од. зб. 18, арк. 2, 3.
- ЦДАГО України, ф. 13, оп. 13–1, од. зб. 15, арк. 49.
- ЦДАГО України, ф. 2, оп. 1, од. зб. 33, арк. 14.
- ЦДАГО України, ф. 2, оп. 1, од. зб. 59, арк. 11.
- ЦДАГО України, ф. 29, оп. 1, од. зб. 1, арк. 51, 52, 53.
- Чугаев, Д. А. (Ред.). Общие положения инструкции для комиссара полка в действующей армии от 24 ноября 1919 г. (1963). Д. В. Ознобишин и Д. А. Коваленко (Сост.). *Хрестоматия по истории СССР 1917–1925* (с. 301–302). Москва.
- Економічна контрреволюція в Донбасі: слідство по справі про розкритий в Шахтинському районі контрреволюційної організації закончено. (8 травня 1928 г.). *Пролетарій*, с. 1.

References

- Annenkov, Yu. P. (1990). From memories. *Rodnik*, 8, p. 31. [In Russian].
- Bardin, I. P. (1939). *The life of an engineer*. Novosibirsk: Novosibirsk Regional Publishing House.
- Bardin, I. P. (1968). The founder of modern metal science, an outstanding Russian metallurgist. D. K. Chernov. *Selected Works* (Vol. 2, pp. 147–152). Academy of Sciences of the USSR. Moscow.
- Fedyukin, S. A. and Eldarova, I. K. (Comp.). (1979). *V. I. Lenin, the CPSU on the intelligentsia*. Moscow: Political Publishing House.
- Appeal to all former officers, wherever they are: to the attack of the Polish White Guards. (May 30, 1920). *Pravda*, p. 1.
- Voropaev, D. A. and Iovlev, A. M. (1960). *The struggle of the CPSU for the creation of military staff* (2nd ed., revised and enlarged). Moscow: Military Publishing House.
- Garekol, V. and Yurilin, V. (1964). *The First Council of National Economy of Ukraine (1917–1918)* I. Sh. Chernomaz (Ed.). Kharkov: Kharkov Book Publishing House.
- The Ninth Congress of the RCP (b), Moscow, March 29 — April 5, 1920 (1979). *Communist Party of the Soviet Union in resolutions and decisions of congresses, conferences and plenums of the Central Committee (1898–1970)* (Vol. 2, pp. 144–174). Kyiv.
- Documents of F. E. Dzerzhinsky on economic issues (1922–1926): documents of the Institute of Marxism-Leninism under the CPSU Central Committee. (1960). *Historical archive*, 2, pp. 44–91.
- Donetsk proletarian* (March 5, 1918).
- Economic program and the RCP (b). (1919). *National economy of Ukraine*, 2/3, pp. 14–25.
- News of the Ekaterinoslav Province Executive Committee and the Province Committee of the Communist Party (Bolsheviks) of Ukraine* (August 28, 1920).
- News of the Kiev Soviet of Workers' Deputies* (February 23, 1919).

- Selunskaya, V. M., Kukushkin, Yu. S., Panfilova, A. M., and others (1979). *Changes in the social structure of Soviet society, 1921 — the middle of the 30-ies*. Moscow: Thought.
- History of the Ukrainian SSR* (Vol. 2). (1967). Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, Institute of History. Kyiv: Scientific Thought.
- Communist* (May 7, 1920).
- The Red Newspaper* (June 13, 1918).
- The ice has shifted (April 25, 1919). *VUTSVK news*.
- Lapis, A. (1921). Results and immediate prospects for the work of the Ukrainian Scientific and Technical Department. *Bulletin of the Scientific and Technical Department at the Ukrainian Council of National Economy*, 4/5, pp. 5–11.
- Lenin, V. I. (1973). Reply to an open letter from a specialist. *A complete collection of works* (Vol. 38, pp. 212–216). Kyiv.
- Lenin, V. I. (1974). Childhood disease of “left-wing” radicalism in communism. *A complete collection of works* (Vol. 41, pp. 1–97). Kyiv.
- Lenin, V. I. (1973). Report on foreign and national policy of the Council of People’s Commissars at the meeting of the Petrograd Soviet on March 12, 1919: a brief newspaper report. *A complete collection of works* (Vol. 38, pp. 1–7). Kyiv.
- Lenin, V. I. (1973). Report on the party program on March 19: [at the VIII Congress of the RCP (b) 18–23 March. 1919]. *A complete collection of works* (Vol. 38, pp. 148–168). Kyiv.
- Lenin, V. I. (1973). About the dictatorship of the proletariat. *A complete collection of works* (Vol. 39, pp. 243–253). Kyiv.
- Lenin, V. I. (1973). On the current situation and the immediate tasks of the Soviet government: a report at the joint meeting of the Central Executive Committee, the Moscow Council of Workers’ and Red Army Deputies, the All-Russian Council of Trade Unions and representatives of factory committees of Moscow on July 4, 1919, *A complete collection of works* (Vol. 38, pp. 28–40) Kyiv.
- Lenin, V. I. (1973). Speech at the organizational section on December 8: [at the VII All-Russian Congress of Soviets]. *A complete collection of works* (Vol. 39, pp. 400–405). Kyiv.
- Lenin, V. I. (1974). Speech at the Conference of workers and Red Army deputies in the Rogozhsk-Simonovsk district on May 13, 1920: newspaper report. *A complete collection of works* (Vol. 41, pp. 112–113). Kyiv.
- Lenin, V. I. (1973). The successes and difficulties of Soviet power. *A complete collection of works* (Vol. 38, pp. 37–70). Kyiv.
- Lenin, V. I. (1973). The next tasks of the Soviet power. *A complete collection of works* (Vol. 36, pp. 155–195). Kyiv.
- Litvinova, V. P. (1972). *The struggle for the use of bourgeois technical intelligentsia in socialist development during the Civil War and the restoration of the national economy: (a case study of Ukraine)*. (Dis Candidate of Sciences (00.02)). Kharkov State University named after A.M. Gorky. Kharkov.

- Lytvynova, V. P. (1971). From the history of the involvement of the old technical intelligentsia to socialist development in Ukraine in 1917–1921. *The Issues of the History of the Peoples of the USSR, Republican intersectoral subject scientific collection*, 11, pp. 22–30. Kharkiv.
- Lytvynova, V. P. (1975). Activity of the Ukrainian Council of the National Economy for attracting old specialists to socialist construction (1918–1920). *The Issues of the History of the Peoples of the USSR, Republican intersectoral subject scientific collection*, 19, pp. 52–59. Kharkiv.
- On the conscription to the armed forces of veterinary medical assistants: an order. (1919). *Collection of laws and orders of the workers' and peasants' government of Ukraine for 1919. People's Commissariat of Justice*. Kiev, 33, p. 368.
- On the conscription to the armed forces of veterinary doctors: an order. (1919). *Collection of laws and orders of the workers' and peasants' government of Ukraine for 1919. People's Commissariat of Justice*. Kiev, 33, p. 365.
- On the draft exemption to military service of specialists in agriculture and land management: the decree of the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR dated March 12, 1919 (1919). *Collection of laws and orders of the workers' and peasants' government of Ukraine for 1919. People's Commissariat of Justice*. Kiev, 11, p. 278.
- Chugaev, D.A. (Ed.). General provisions of the instruction for the commissars of regiments in the active army, of November 24, 1919 (1963). D. V. Oznobishin and D. A. Kovalenko (Comp.). *Reading book on the history of the USSR in 1917–1925* (pp. 301–302). Moscow.
- Report on the organization of a bureau of engineers and technicians at the Southern Council of the National Economy for assistance in rebuilding industry from February 21, 1918 (1957). *Labor Control and Nationalization of Industry in Ukraine: March 1917 — March 1921, Collection of Documents and Materials* (pp. 364). Institute of History of the Academy of Sciences of the Ukrainian SSR, Archival Department of the Ukrainian SSR. Kyiv.
- Podvoisky, N. I. (March 5, 1919). Specialists. *News of the Kiev Soviet of Workers' Deputies*.
- About military specialists (July 31, 1919). *The news of VUTSVK*.
- On the mobilization of all radio specialists of Ukraine: the resolution of the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR dated May 31, 1919 (1959). Cultural development in the Ukrainian SSR: important decisions of the Communist Party and the Soviet government, 1917–1959, Collection of documents (T. 1 (1917 — June 1941), pp. 51–52). Ministry of Culture of the USSR. Kyiv.
- On the mobilization of technical staff: Decree of the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR dated February 27, 1919 (1919). *Collection of laws and orders of the Workers' and Peasants' Government of Ukraine for 1919. People's Commissariat of Justice*. Kyiv, 16, p. 180.
- About registration and mobilization of specialists in agriculture and land management: Decree of the of the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR dated March 11, 1919 (1919). *Collection of laws and orders of the Workers*

- 'and Peasants' Government of Ukraine for 1919. People's Commissariat of Justice. Kyiv, 24, p. 269.*
- About organization of the all-Ukrainian bureau of registration and distribution of technical specialists: the resolution of the Executive Committee of the Industrial Bureau and the People's Commissariat of Labor. (1921). *Collection of Laws and Orders of the All-Ukrainian Revolutionary Committee* (1st ed.(official)). (Part 1). Council of People's Commissars, People's Commissariat of Justice. Kharkiv, 12, p. 236.
- About the organization of the Scientific and Technical Department: resolution of the Presidium of the Council of National Economy of the Ukrainian SSR. (1919). *Collections of laws and orders of the Workers' and Peasants' Government of Ukraine for 1919. (Part 2). People's Commissariat of Justice. Kyiv, p. 101*
- On the improvement of the situation of scientists and honored workers of literature and art: the decree of the Council of People's Commissars of the Ukrainian SSR dated August 31, 1920 (1959). *Cultural development in the Ukrainian SSR: the important decisions of the Communist Party and the Soviet government, 1917-1959, Collection of documents* (Vol. 1 (1917 — June 1941), pp. 70–71). Ministry of Culture of the USSR. Kyiv.
- On the procedure for recruiting employees and specialists by Soviet institutions: the resolution of the People's Commissariat of Labor of Ukraine dated May 22, 1919 (1919). *Collections of laws and orders of the Workers' and Peasants' Government of Ukraine for 1919 (Part 2). People's Commissariat of Justice. Kyiv, p. 46.*
- About Transport Specialists: Regulations. (1921). *Collection of Laws and Orders of the All-Ukrainian Revolutionary Committee. Council of People's Commissars, People's Commissariat of Justice* (1st ed. (official)). (Part 1). Kharkiv, 28, p. 597.
- Program of the Russian Communist Party (Bolsheviks): adopted at the eighth congress of the RCP (b) on March 18-23, 1919 in Moscow. (1979). *Communist Party of the Soviet Union in resolutions and decisions of congresses, conferences and plenums of the Central Committee (1898–1970)* (Vol. 2, pp. 37–58). Kyiv.
- Rykov, A. I. (February 22, 1930). It's time to make the final choice ...: conclusion of the report on a citywide meeting of engineering and scientific workers in Moscow on February 16. *Proletarian*, p. 2.
- The military issue: [eighth congress of the RCP (b)]. (1979). *Communist Party of the Soviet Union in resolutions and decisions of congresses, conferences and plenums of the Central Committee (1898–1970)* (Vol. 2, pp. 59–69). Kyiv.
- Fedyukin, S. A. (1972). *Great October and the intelligentsia: from the history of involving the old intelligentsia in the development of socialism*. Moscow: Science.
- Fedyukin, S. A. (1965). *Soviet power and bourgeois specialists* / Moscow: Thought.
- CSAHAA of Ukraine (Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine), f. 2, s. 1, archive unit 26, p. 139.
- CSAHAA of Ukraine, f. 2579, s. 1, archive unit 6, pp. 1, 18, 21.
- CSAHAA of Ukraine, f. 2579, s. 1, archive unit 6, p. 1.

- CSAHAA of Ukraine*, f. 2579, s. 1, archive unit 6, pp. 18 — 21.
- CSAHAA of Ukraine*, f. 2595, s. 1, archive unit 29, pp. 1 — 2.
- CSAHAA of Ukraine*, f. 2595, s. 1, archive unit 87, pp. 1, 2.
- CSAHAA of Ukraine*, f. 2595, s. 6, archive unit 2, p. 11.
- CSAHAA of Ukraine*, f. 2595, s. 6, archive unit 2, p. 3, reverse page, 4.
- CSAHAA of Ukraine*, f. 2699, s. 3, archive unit 13, pp. 1, 3.
- CSAHAA of Ukraine*, f. 331, s. 1, archive unit 211, pp. 170, 171.
- CSAHAA of Ukraine*, f. 34, s. 2, archive unit 228, p. 17.
- CSAHAA of Ukraine*, f. 34, s. 2, archive unit 228, p. 43 a reverse page.
- CSAHAA of Ukraine*, f. 34, s. 2, archive unit 228, p. 43 a.
- CSAHAA of Ukraine*, f. 34, s. 2, archive unit 228, p. 43.
- CSAHAA of Ukraine*, f. 34, s. 10, archive unit 520, p. 43.
- CSAHAA of Ukraine*, f. 34, s. 2, archive unit 228, p. 41a.
- CSAHAA of Ukraine*, f. 573, s. 1, archive unit 700, p. 12, 44, 82 reverse page.
- CSAHAA of Ukraine*, f. 573, s. 1, archive unit 700, p. 13.
- CSAHAA of Ukraine*, f. 573, s. 1, arch. unit 96, p. 4; arch. unit 128, pp.12, 15.
- CSAHAA of Ukraine*, f. 573, s. 1, arch. unit 85, pp. 63, 70.
- CSAHAA of Ukraine*, f. 575, s. 1, arch. unit 97, pp. 85, 86, 92, 94.
- CSAHAA of Ukraine*, f. 575, s. 1, arch. unit 97, p. 85.
- CSAHAA of Ukraine*, f. 7, s. 2, arch. unit 85, p. 70.
- CSAPA of Ukraine (Central State Archive of Public Associations of Ukraine)*, f. 2, s. 1, archive unit 18, pp. 2, 3.
- CSAPA of Ukraine*, f. 13, s. 13 — 1, archive unit 15, p. 49.
- CSAPA of Ukraine*, f. 2, s. 1, archive unit 33, p. 14.
- CSAPA of Ukraine*, f. 2, s. 1, archive unit 59, p. 11.
- CSAPA of Ukraine*, f. 29, s. 1, archive unit 59, p. 51, 52, 53.
- Economic counter-revolution in the Donbas: the investigation of the case of the counter-revolutionary organization in the Shakhtinsk district is completed. (May 8, 1928). *Proletarian*, p. 1.

Надійшла до редколегії 14.09.2017 р.